

1. Raportul teologic dintre cuvânt și tăcere

În măsura în care tăcerea poate fi casă a ființei, ea exprimă una din cele trei întrupări ale ființei ca spirit: artă, filosofie sau teologie. În cap. 1 al Părții I („*Raportul artistic dintre cuvânt și tăcere*”) am specificat că intenționat nu avem în vedere domeniul ființei ca știință exactă, ca tehnică. Precizăm aici că recunoaștem eficiența și valoarea tăcerii științifice, însă n-o tratăm, pentru că n-o considerăm esențială, precum nici tehnica în sine. Pentru noi, tăcerea ca spirit este, așadar, fie o tăcere artistică, fie una filosofică sau teologică.

Am încercat să vedem - să auzim – până acum tăcerea artistică și cea filosofică. Am spus deja că socotim tăcerea teologică drept suprema tăcere; este cazul să încercăm a dovedi acum această superioritate absolută.

Cunoscând treptele cele mai înalte ale tăcerii artistice și ale celei filosofice, ne încercăm sentimentul că și acestea pot ajunge în vârful ființei, o pot încorpora și reda desăvârșit. Și, totuși, vom fi obligați în curând să conștientizăm că “supremul” artistic și filosofic nu este absolutul ființei, că numai în mod impropriu îl numim astfel, căci numai cel teologic poate exprima suveranitatea și absolutul ființei.

Ni se pare un lucru evident – ce nu mai necesită demonstrație – că sacrul exprimă supremul ființei. Am văzut că, pe treapta lor cea mai înaltă, atât arta cât și filosofia tind să exprime sacrul și, prin aceasta, se apropie de supremul ființei. Dar arta și filosofia nu ajung la sacrul în sens propriu; ele sunt o ambiționare în fața ființei și de aceea ajung numai până la porțile sacrului. Sacrul este

totuna cu iubirea; știind că iubirea se deschide numai smereniei - adică iubirii – și nu ambiției, ne dăm seama că sacrul se deschide numai umilinței. Spre deosebire de artă și de filosofie, teologia nu este cunoaștere prin ambiționare ci cunoaștere prin smerenie; umilința este cheia care îi deschide porțile sacralului, miezul și absolutul ființei. Dacă arta și filosofia încearcă o cunoaștere a ființei prin escaladare, teologia o face prin coborâre, prin pătrundere. Pe de altă parte însă, chiar dacă recunoaștem această argumentare, persistă încă ideea că nu orice artă și filosofie este ambiționare ci ele ar putea fi și smerenie care conduce la sacru și-l exprimă. Față de această ultimă iluzie, noi observăm însă că dacă arta și filosofia acceptă să se exprime prin umilință, atunci se pot apropia într-adevăr de sacru și ajung în vecinătatea lui; dar atunci vor trece obligatoriu în teologie.

În realitate, în fenomenalul lor, în exprimarea concretă, arta și filosofia s-au deosebit esențial de teologie. Nouă ni se pare că filosofia este ideea, noțiunea, conceptul, în-chipuirea sau teoria ființei iar arta este impresia sau intuirea ei; față de ele, teologia este însă experimentarea sau gustarea ființei. Oricât ar impresiona, arta nu poate avea pretenția de a gusta sau oferi ființa. Știm bine că arta nu poate mântui pe nimeni, în nici un sens; este extrem de semnificativ că supremul conștiinței artistice este tocmai acela care mărturisește limita și neputința artei: *“Ajuns-au anii, cursul vieții mele, / fragilă barcă-n larg pe mări profunde, / în portul nostru-al tuturor, pe unde / dăm seamă toți de bune și de rele. / Azi știu c-a fost sortită să mă-nșele / văpaia închipuirilor fecunde / ce-n însăși fantezia mea se-ascunde: / căci idol mi-am făcut din artă. Stele, / doruri și vise ce-o s-ajungă toate / acum când două*

morți îmi stau în față? / Una m-a prins, cealaltă stă s-apuce. / Nici dalta, nici penelul nu mai poate / s-aline duhul meu cuprins în brață / de Cel ce ni le-a-ntins murind pe cruce” (Michelangelo Buonarroti, *Rime*, 285: “*Giunto è già ’l corso della vita mia*”).

Pentru înțelegerea superiorității incomparabile și a absolutului teologiei față de artă și filosofie este nevoie însă mai ales de o altă conștientizare. Aproape toată lumea consideră teologia – raportată la artă și filosofie – ca o cunoaștere pur teoretică, ca o teorie prin excelență. Vrem să arătăm aici că această prejudecată este o enormitate ce se cere neapărat demascată și demontată. Din capul locului, noi ținem să subliniem că superioritatea teologiei constă nu atât în demonstrația ei superioară, în “filosofia” ei, cât tocmai în dimensiunea ei ne-teoretică, total organică.

Majoritatea oamenilor – de la simțul comun până la gândirea intelectuală – are impresia și chiar crede că teologia este cea mai teoretică, mai ideologică, mai inconsistentă, mai imaginată, mai ne-experimentată, mai ne-dovedită, mai intangibilă, mai iluzorie și mai amăgitoare cunoaștere; și că, față de ea în orice caz, arta și filosofia sunt mai concrete, mai aplicate și mai consistente. Teologia vorbește numai de realități supra-naturale, invizibile și intangibile; față de ea, arta și filosofia par a avea avantajul că prezintă cel puțin realități naturale, experimentabile. Nimic mai fals. Putem să arătăm că, dimpotrivă, arta și filosofia sunt mult mai ireale, mai iluzorii, mai teoretice și inconsistente iar teologia nu este deloc teorie ci numai experiență, viață, certitudine și gustare: aici și acum. Teologia este numai experiment și gustare; orice adevăr care nu poate fi gustat și asimilat aici

și acum este respins de către teologie. Arta este o desfășurare fantastică a spiritului, o geneză sau o nouă creare a lumii iar artistul este un demiurg; și totuși, așa cum am atenționat, supremul artei este tocmai conștiința limitei și neputinței. Artistul autentic, “*ca pasări ce zboară / Deasupra valurilor, / Trece peste nemărginirea timpului: / În ramurile gândului, / În sfintele lunci, / Unde pasări ca el / Se-ntrec în cântări*” (M. Eminescu, *Numai poetul ...*). Dar el este deplin numai atunci când mărturisește că “*noi cârpim cerul cu stele, noi mânjim marea cu valuri*” (Eminescu, *Epigonii*) și imploră copleșit: “*De-am tălmăcit cu umbre lumina ta regească, / De lacrimi, ca și ochii, mi-s versurile ude. / Te-am îngânat ca pruncul ce-nvață să vorbească / Și-n râvna-i scâlciază cuvintele ce-aude ... / Dar tu ești soare veșnic: o clipă poți ierta / Să fiu o biată găză jucând în raza ta*” (V. Voiculescu, *Ultimele sonete ...*, 90). Față de Ființa absolută, arta este o imitație, o închipuire, un fum, o umbră și-un vis, o iluzie a ceea ce ar putea să fie și nu va fi, o iluzie a ființei: “*că vis al morții eterne e viața lumii-ntregi*” (M. Eminescu, *Împărat și proletar*).

Dacă condiția artei pare să fie dramatică, cea a filosofiei este de-a dreptul tragică. Arta reușește măcar iluzia și încântarea, fie ea și mincinoasă. Filosofia este însă calcul și invenție care nu mai are nici măcar farmecul, chipul sau strălucirea imaginii, chiar alunecânde în neant; dacă arta înfățișează o imagine a ființei – chiar palidă, fugară, nestatornică – filosofia nu redă nici o imagine ci ne spune că există dar n-o poate oferi. Filosoful deplin ajunge în mod necesar să recunoască: “*Ce e cugetarea sacră? Combinare măiestrită / Unor lucruri nexistente; carte tristă și-ncălcită, / Ce mai mult o încifrează cel ce vra a*

descifra” (M. Eminescu, *Epigonii*) iar concluzia finală a oricărei filosofii oneste și consecvente va mărturisi: “În zădărar ne batem capul, triste firi vizionare, / Să citim din cartea lumii semne ce noi nu le-am scris, / Potrivim șirul de gânduri pe-o sistemă oarecare, / Măsurăm mașina lumii cu acea măsurătoare / Și gândirile-s fantome, și viața este vis” (M. Eminescu, *La moartea lui Neamțu*).

Arta și filosofia sunt închipuire - respectiv teorie - a ființei, teologia este numai experimentare și gustare a ei. Toți marii teologi au subliniat cu tărie că afirmațiile lor nu sunt teorii, opinii sau calcule logice ci sunt concluzii rezultate numai „prin cercare”, adică prin experimentare personală îndelungată (de ex. Sf. Isaac Sirul, în „Cuvinte duhovnicești”, XXVI). Cercetând încorporările teologice ale tăcerii, vom vedea că teologia pretinde experimentul, repetarea și gustarea cunoașterii ca exigență absolută. În teologie cunoașterea nu este idee, afirmație sau demonstrație; ea este totdeauna experiență în față, e hrană și băutură, Pâine și Vin, Carne și Sânge. Orice afirmație, idee sau adevăr “teologic” care nu se mănâncă este respins imediat de teologie și rămâne o ipoteză sau un “adevăr” filosofic. Teologia nu propune ipoteze sau posibilități ci mâncare și viață, certitudine, garanție și absolut. Cunoașterea teologică nu este nici închipuire teoretică, nici sentimentalitate și nici materialitate vulgară; ea este “*Calea, Adevărul și Viața*”: adică nu adevărul teoretic ci Adevărul organic și absolut care înseamnă atât cunoștința cât și calea care-l oferă organic, ca mâncare ce asigură atât viața rațiunii cât și viața în sensul ființial, propriu și absolut.

În teologie, înțelegerea, adevărul și valoarea nu constau în știința, subtilitatea, inteligența și demonstrația

irefutabilă; mai mult: nici chiar concretul și experimentarea repetată, aici și acum, nu sunt suficiente. Chiar existența Ființei absolute – pe care filosofia o presupune și o poate accepta în principiu – este recunoscută și mărturisită de teologie numai în măsura în care Această Ființă devine persoană tangibilă - carne și sânge - experimentată, verificată și asimilată de orice om. Teologia creștină respinge o Ființă absolută incomunicabilă, intangibilă și suficientă sieși; pentru ea, Ființa absolută există numai în măsura în care este experimentată, verificată și mâncată de om. Numai în cadrul teologiei, Ființa absolută se impune ca mâncarea cea mai proprie și mai vizibilă, zicând: *“Trupul Meu este adevărata mâncare și Sângele Meu, adevărata băutură”* (Ioan 6,55) iar teologia însăși îndeamnă la verificarea Ei: *“Gustați și vedeți, că este bun Domnul!”* (Ps. 33,8). Nu este adevăr teologic și nu este acceptat în teologie decât adevărul-hrană sau adevărul-băutură, a cărui asimilare rodește întregind persoana organic și asigurându-i viața. Numai rodul organic este cel care validează adevărul teologic (vezi, de ex. Sf. Simeon Noul Teolog, „Erosurile imnelor dumnezeiești”); fără el, orice cunoaștere – fie ea chiar mâncată și asimilată – rămâne ipotetică și trece de fapt în domeniul filosofiei.

Spre deosebire de artă și filosofie, adevărul teologic oferă nu numai valoarea rodnică, cunoașterea - forță sau rodul temporar ci înnoirea ființială din rădăcini, organică și definitivă. Artă se poate constitui și ea într-o forță ființial-constructivă, dar limitată totuși foarte sever. Despre un asemenea efect al filosofiei ar fi penibil să vorbim: o scurtă trecere în revistă a filosofiilor sec. XX este suficientă pentru a vedea că ele n-au fost decât barometrul

îmbolnăvirii și degradării esențiale a spiritului uman, până la moarte și neant. Nu este o problemă de credință ci o problemă de bun simț și minimă onestitate intelectuală aceea de a constata și recunoaște că între eficiența cognitiv-ontologică a artei și filosofiei față de cea teologică este o distanță de la pământ la cer. Trăirea artistică sau filosofică a putut înnoibilă, dar n-a schimbat ontologic și n-a mântuit pe nimeni. În schimb, trăirea teologică a reușit nu numai o noblețe superioară ci chiar înnoirea ontologică radicală, din păr până-n unghii, de la primele rădăcini ale sufletului până la metabolismul și structura ultimei celule a trupului. Chiar excluzând transcendența, orice gândire – inclusiv cea ateistă – este obligată să recunoască, dacă e onestă, că experiența și cunoașterea teologică reușesc înnoirea ființială incomparabilă, până la transfigurare și salvare. Dovada stă în cadavrele incoruptibile ale asceților creștini. Niciodată arta sau filosofia n-au smuls pe cineva la propriu din ghearele morții, ca să-l treacă pe țărnul vieții; în schimb teologia, da.

Prin urmare, deosebirea esențială dintre teologie și celelalte cunoașteri constă tocmai în imediatul, concretețea, organicitatea, “materialitatea” și rodul imediat al cunoașterii teologice față de ipoteticul și teoria celorlalte. Teologia respinge chiar o cunoaștere și un adevăr demonstrat, repetat și asimilat, dacă nu rodesc și nu dau viață veșnică; ea nu este deloc teorie, iar cunoașterile ne-teologice sunt numai teorie. De aceea, deosebirea rămâne esențială și copleșitoare. În felul acesta, trebuie să înțelegem și să simțim superioritatea tăcerii teologice față de cea artistică sau filosofică. Dacă tăcerea artistică imaginează ființa iar cea filosofică o presupune, tăcerea

teologică o propune și o impune. În mod simetric apoi, și raportul teologic dintre cuvânt și tăcere propune o înțelegere și o consistență superioare celor artistice sau filosofice.

Raportul teologic dintre cuvânt și tăcere se deosebește nu numai calitativ ci și ființial, în sensul cel mai propriu, față de celelalte două anterioare. Cuvântul și tăcerea artistică sau filosofică sunt mai mult sau mai puțin convenție; cuvântul și tăcerea teologică nu sunt numai de o altă calitate ci de o cu totul altă natură. Ele nu sunt o forță sau o calitate superioară ci o realitate existențială superioară. Oricât de profund, de impresionant sau de puternic ar fi, cuvântul artistic sau filosofic nu angajează persoana umană în chip total, existențial, radical, exclusiv. În schimb, cuvântul teologic este imperativ total, fără variante; el pune sufletul în fața unei singure alegeri: adevăr sau minciună, împlinire sau distrugere, sănătate sau boală, viață sau moarte, totul sau nimic. Cuvântul artistic sau filosofic poate oferi variante și alternanțe, din cauză că este convenție. Cuvântul teologic este radical și exclusiv, tocmai din cauză că – asemenea vieții – în afară de viață nu mai cunoaște altceva decât moartea. Cuvântul artistic sau filosofic cunosc viața și moartea, dar nu le impun; ele nu le pot oferi existențial pe nici unul. Cuvântul teologic, în schimb, le impune existențial. Numai el dovedește că moartea este atac fundamental și total asupra ființei; și tot numai el poate și oferi viață. Cuvântul teologic se deosebește esențial de cel artistic și filosofic, pentru că numai el se poate identifica cu ființa și cu persoana; cel artistic și filosofic pot exprima și favoriza ființa, dar nu se pot identifica cu ea. De aceea, numai **cuvântul teologic** este **cuvântul absolut**.

De asemenea, raportul teologic dintre cuvânt și tăcere conține încă o deosebire esențială față de celelalte. Dacă în artă și în filosofie cuvântul și tăcerea sunt realități umane sau naturale, teologia cunoaște – pe lângă acestea – și Cuvântul și Tăcerea absolută, divină. Fără îndoială că ea nu poate vorbi de aceste realități transcendente decât în măsura în care le-a experimentat într-un fel oarecare, în care ele au fost “receptate” de cunoașterea umană; totuși, condiția lor supranaturală constituie o deosebire absolută față de cuvântul și tăcerea artistică și filosofică. Vom căuta deci să observăm întâi cuvântul și tăcerea teologică umană și, după aceea să încercăm, aparte, să vedem în ce fel prezintă teologia Cuvântul și Tăcerea divină.

Ca realitate artistică sau filosofică, cuvântul este o funcție, o putere, o calitate sau o însușire a spiritului. Ca realitate teologică însă, cuvântul este identic cu spiritul și cu ființa. El este rațiunea, forța și sensul care constituie spiritul, este însăși existența, șansa existenței și a ființei. Primul înțeles al cuvântului este comun artei, filosofiei și teologiei: cuvântul (în grecește: *logos*) este atât calea eminentă de vorbire și comunicare cât și rațiunea, forța sau sensul existenței. În măsura în care exprimă un sens, orice existență este un cuvânt, adică un rost, o rațiune și un mesaj inteligibil. Dar numai omul este făptura propriu-zisă a cuvântului, pentru că în calitate de spirit se poate identifica cu cuvântul ca întrupare prin excelență a spiritului. Cuvântul îl definește primordial, esențial și definitiv pe om; omul se identifică cu vorbirea, cu cuvântul gândit sau spus. Cuvântul este viața omului, în sens total: cognitiv, comunicativ și existențial. Sonor sau nu, omul trăiește prin cuvânt. Omul nu poate trăi fără să gândească, adică să “vorbească”; chiar solilocviul sau rugăciunea cea

mai intimă și mai înaltă este o “vorbire” cu o Rațiune. Din punct de vedere teologic însă, cuvântul nu este numai o rațiune naturală; fiind semnul clar și excepțional al spiritului, el nu poate fi “natural”, căci spiritul nu este imanență ci se definește tocmai ca fiind altceva decât natura. Așadar, în înțelegerea teologică, cuvântul din lumea naturală nu este decât reflexul Cuvântului absolut, divin: “*Orice ființă, pe măsura propriului său adevăr, este un semn viu, un cuvânt viu pe care Dumnezeu l-a pronunțat scoțându-l ex nihilo. Prin aceasta, orice cuvânt adevărat este totodată mesagerul și mesajul Său: «Dumnezeu lansează săgeata ... credința introduce nu numai săgeata ci și arcașul cu ea» (Sf. Grigorie de Nyssa)*”.¹ Prin urmare, cuvântul este uman și divin, natural și supranatural, imanență și transcendență în același timp.

Atât pentru artă și filosofie cât și pentru teologie, cuvântul este vehicolul forței, sensului și comunicării. Unde este cuvânt este rost și comunicare, în sens propriu. Cuvântul este adevărata și deplina comuniune, cea spirituală, pentru că el este spirit. El este “*lanțul de aur care leagă la un loc toată omenirea*”², comunicarea proprie și reală a persoanelor, forța și dinamica universală care susține și lucrează toate, fără de care universul întreg ar fi lipsit de energie și de înțeles, “*și în lume toate ar sta pe loc*”.³ În concepția teologică, cuvântul nu este un câștig, o reușită umană sau rezultatul unui proces, ci un dat divin.

¹ Paul Evdokimov, *Rugul aprins*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1991, p. 51

² Inochentie al Odesei, *Cuvântări la Sfântul și Marele Post*, în colecția „Comorile Pustiei”, nr. 24, Editura Anastasia, București, 1998, p. 140

³ *Ibidem*

Cuprins

1. Raportul teologic dintre cuvânt și tăcere	13
2. Tăcerea teologică ne-creștină	87
3. Tăcerea teologică instituționalizată	113
4. Tăcerea teologică: conștientizarea patimilor, lupta cu ele și supunerea lor: adică, lupta cu sine și <i>purificarea</i> ființei.....	136
5. Tăcerea teologică: echilibrul, statornicia, odihna și armonia întru ființă sau <i>nepățimirea</i>	198
6. Tăcerea teologică: cunoașterea, înțelegerea și vederea ființei sau <i>iluminarea</i>	225
7. Tăcerea teologică: împlinirea întru Ființă și unirea cu Ea sau <i>îndumnezeirea</i>	289
8. Tăcerea teologică: triumful, suveranitatea și absolutul Ființei	322
Încheiere	339